

'... ועל כן יוסף הוא שטנו של עשו, כי גם הוא משתדל במעשה, דוגמת עשו, אבל כל מעשיו לשם שמים דאת האלקים ירא ועל ידי זה מצותיו שמור, וזה כח המעשה בעולם הזה היפך עשו דכתיב ביה ולא ירא אלקים שהוא הפסולת דמדת הגבורה להתגבר במעשים לחשוב כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה, משא"כ הירא-אלקים שיודע שכל גבורותיו וכח פעולתו מהש"י והוא מתגבר לכבוש יצרו ולהשתדל כרצון הש"י, ומזה בא הלהב לשרוף הקש דעשו שהם ארבע מאות איש שעמו, שזהו המספר של כל תוקף כחותיו בהשתדלותו, והלהבה תלהט רשעים. וזהו הרוגזא דיוסף, שמצד מדת היראה נמשך הכעס על עוברי רצונו. וכל זמן שלא נתבררו זרע יעקב לגמרי, הביא גם דבתם רעה לאביהם, כי בזרעא דלאה הוא שורש התורה, וכל צורבא מרבנן דמורי ורובן של סנהדרין, כי היא העלמא-דאתכסיא. ושורש מעשה המצוות בזרעא דרחל — עלמא דאתגליא... (מתוך 'ישראל קדושים' עמ' 70 ע"ש).
ע"ע: יערות דבש ח"א דרוש יב; אור תורה (לרד"ב ממעזריטש) ריש וישלח.

דף קכד

'רבי אומר: אומר אני...' — כן דרכו של רבי בהרבה מקומות, לומר 'אומר אני' ולא נמצא כן בשאר חכמים (ע' במצוין בספר בית האוצר לג). ויתכן לפי שקיבץ וסידר המשניות, ופעמים רבות הביא דעת חכמים המנוגדת לדעתו הפרטית (כמו שמצינו כמה וכמה סתמי משניות דלא כרבי), לכך הוצרך להדגיש 'אומר אני' — כלומר זו דעתי ואינה דעת שאר החכמים. [הנה מצינו אצל אבי שושלת הנשיאים הזו, הלל הזקן זקנו הגדול של רבי, שאמר (בסוכה נג) 'אם אני כאן הכל כאן...'. ופרש"י שם, על השכינה אמר כן. וידוע כי שניהם נצטיינו במדת ענוה ושפלות [ע' שבת לא. וכתובות סז: על הלל. וכן אמרו בתוספתא סוף סוטה שהספידוהו הוה חסיד הוה עניו. וכן אמרו שם משמת רבי בטלה ענוה ויראת חטא], כי ביטלו את האני' לאני' העליון, וכשאמר הלל 'אם אני כאן' הכוונה לשכינה, וכבחינת משה רבינו שלעוצם ביטולו במציאות היתה שכינה מדברת מתוך גרונו. ואף רבי נשתמש בביטוי 'אני' כזקנו, [ובזה יש לרמוז מה שאמרו בסוף סוטה, 'לא תתני ענוה דאיכא אנא', היינו מדה זו]. והיא מדת נשיאי ישראל, מדת המלכות דלית לה מגרמה כלום, כדוד המלך ע"ה שלבו חלל בקרבו. ובספר בית יעקב (ויג"ש א) מובא על תכונת שבט יהודה 'שאף במקום שנדמה שאומרים 'לי דבר' וחושבים לעצמם כח ואון... אמנם השי"ת היודע ועד יברר אותם שהם מצדם לא אמרו על עצמם 'אני' אך אמרם 'אני הוא' ממאמר השכינה שמדברת מתוך גרונו...']

'מה מתנה עד דמטיא לידיה אף חלק בכורה עד דמטיא לידיה' — רשב"ם מפרש 'אתיא לידיה' — ליד הנותן, שאין האב יכול ליתן מה שלא היה לו, וכל דבר שהאב אינו יכול ליתן, אין הבכור נוטל בו חלק בכורה. ובגמרא בסמוך מבואר שכדין שבח כן דין מלוה, שלחכמים אין הבכור נוטל בו פי שנים — והיינו משום שאף על פי שהחוב כבר קיים בשעת מיתה [שלא כשבח], אך הואיל ואי אפשר למכרו [ומכירת שטרות אינה אלא מדרבנן לדעה זו], אין הבכור נוטל בו חלק בכורה. ואילו רבי חולק וסובר שאין ירושת הבכור תלויה באפשרות נתינה של האב.

[ויש להעיר, הלא מה שמלוה אינה במכירה, אין הטעם משום חסרון בעלות [וכשבח שאינו בא לעולם ולכן אי אפשר למכרו], אלא משום שאין נתפס בו מעשה קנין, ואם כן מדוע בכור אינו נוטל פי שנים במלוה, הלא הוא ממילא שלו ואין צורך במעשה קנין? ונראה שזה שאין קנין במלוה מהתורה, אינו חסרון במעשה הקנין אלא מטעם שעצם החוב אין בו ממש הלכך אינו דבר

הנקנה בעצם. וכל דבר שאין בו הקנאה ונתינה בעצם, נתמעט גם מדין פי שנים משום 'לתת לו'. ולפי זה יש לבאר מה שהביא הרמ"א (חו"מ רעה, י) מהמרדכי, שחפצים הגנובים מהאב ואין בהם יאוש, נוטל מהם הבכור פי שנים. והגר"א תמה הלא אינם ברשות האב למכרם וליתנם — אך לפי האמור יש לומר שאעפ"י שאינם ברשותו למכור וליתן, אך מאחר שיש לו למוריש את גוף החפץ שהרי שלו הוא, שייך בו דין 'לתת לו', ואין זה דומה לחוב שאינו דבר הניתן בעצם לפי שאין בו ממשות (עפ"י אבי עזרי — נחלות ג, ד).

פירוש אחר מובא בראשונים, מה מתנה עד דאתיא ליד המקבל — אף חלק בכורה עד שיבוא ליד הבכור, ולכן אינו נוטל פי שנים בשבת, שאין יכול לומר קרקעי השביחה. ולפירוש זה קשה ההשוואה בין שבח למלוה, הלא המלוה עצמה קיימת בשעת מיתה. ואכן כתב רבנו יונה שלפי הדעה שדורשת מלתת לו — אין שייך זאת במלוה אלא בשבח. והסוגיא שבסמוך ממעטת שבח מבבל אשר ימצא לו ולכן משהו מלוה לשבח.

זאם אמר איני נותן ואיני נוטל — רשאי — הראשונים עמדו על הנפקות שבהלכה זו; יש מפרשים באופן ששאר היורשים אינם לפנינו כגון שהלכו למדינת הים, או שהם קטנים ואין בית דין נזקקים לגבות מנכסי יתומים קטנים אם אין רבית אוכלת בהם (ערשב"ם תוס' ורבנו יונה). הלכך על ידי סילוק הבכור אין באפשרות הבעל-חוב לגבות חובו. [ואף לדברי רבא (כתובות פח). שנפרעים מאדם שלא בפניו כדי שלא יהא כל אחד ואחד נוטל מעותיו של חברו והולך ויושב לו במדינת הים, נפקא מינה לענין שצריך לשלוח לו אגרות שלש פעמים להודיעו קודם שירדו לנכסיו (רשב"א עפ"י ירושלמי כתובות ט, ח). והריטב"א כתב שלא אמר רבא אלא כשהלווה עצמו לזה ואח"כ הלך למדינת הים, אבל אם מת הלווה ובניו היו מקודם לכן במדינת הים, אין נפרעים שלא בפניהם].

והר"י בן מגאש כתב שהנפקותא היא בעצם אפשרות הסילוק; שלווה דעלמא אין באפשרותו לסלק עצמו מנכסיו ולומר לבעל חובו הנה נכסי לפניך, אני איני מטפל בהגביית חובך לשום ולמכור נכסי, אלא כופים אותו לטרוח ולהכריז על נכסיו כדי לפרוע מהם. ואילו הבכור רשאי להסתלק מהנכסים, כי עדיין לא זכה בחלק בכורה. וכן דעת הרמ"ה והרי"ד (וכן נקט הסמ"ע בדעת השלחן-ערך — חו"מ רעה, י). ואילו הרשב"א והר"ן תמהו על דין זה; וכי כופים בשוטים למי שאינו רוצה להיטפל בנכסים לפרוע. וצדד הרשב"א, שמא לדעת האומר פריעת בעל חוב מצוה יש לכפותו כשאומר איני רוצה לעשות מצוה, ואולם להלכה (ע' כתובות פו.) אין כופים בשוטים אלא בירידה לנכסים בלבד.

(בספר אבי עזרי (תליתאה, מלוה ולוה כב, טו) פירש שאין כוונת ר"י בן מגאש לחייב את היורשים לטרוח בפועל אחר שומא ומכירת הקרקע, שהרי אינם מחויבים להביא כסף אלא משלמים בקרקע שירשו, אך כיון שבעצם חיובם הוא לשלם כסף, הרי גביית הקרקע עצמה נעשית בתורת כסף, נמצא שב"ד ששם את נכסיהם להגבותם, כאילו מוכר הקרקע תמורת כסף ומגבה לבע"ח את הכסף. אבל בכור שמתלק הריהו נפטר בעצם מחובת פרעון החוב מחלק בכורה אלא בא הבע"ח וגובה שעבודו. ונפקא מינה אם טעו ב"ד בשומא; שאם חיובו לשלם כסף, נמצאת שומת ב"ד כדין מכירה שהיא קיימת אפילו אם טעו בשומא (ע' קדושין מב), משא"כ אם ב"ד שמין למי שאינו חייב לשלם, הרי בשומתן אינם אלא כשלוחים במעשה הגבייה, ואם טעו בשומתה — אפילו בכל שהו חוזר, כדין כל דבר שבמדה ובמנין.

ולכאורה היה נראה לפרש דברי הר"י מגאש כפשוטם, שהחוב בפועל להגבות מוטל על היורשים [ואין סיבה וטעם להטיל חובה זו על בית דין], אך לא לענין כפייה בשוטים [וכתמיהת הרשב"א, עד שאתה כופהו בגופו כפהו בממונו] אלא לענין זה שכל זמן שאין היורשים שמין את הנכסים, רשאי הבע"ח לגבות הקרקע ללא שומא כפי הערכתו שלו, ואין יכולים לומר לו שטלת יותר מחובך — שהרי חובת השומא מוטלת עליהם. משא"כ בסילוק הבכור, פוקעת חובת השומא ממנו).

והראב"ד פירש שלעולם אין כופים אותו אם אינו רוצה בירושת אביו לפרוע חובותיו, והנפקותא היא לענין חזרה; כיון שחלק הבכור נידון כמתנה, די במחילה קלה להסתלק מחלק בכורה ושוב אין יכול לחזור בו. משא"כ שאר יורשים [או הבכור בחלק פשיטות], גם אם אמר כן יכול לחזור בו, כי לא חל כלום באמירתו. וכן כתבו בתוספות ועוד.

[ודעת הר"ן (להלן קכו.) ועוד ראשונים (עתוס' קכו: ד"ה והלכתא. וכ"מ ברשב"ם שם), שלמ"ד אין לו לבכור קודם חלוקה, אין מועילה מחילתו קודם שעת חלוקה, ויכול לחזור בו. ורק להלכה שיש לו קודם חלוקה הועילה מחילתו שאין יכול לחזור]. והרי"ד כתב נפקותא אחרת, לענין אחריות טירפה; שאם גבה בעל חוב מהיורשים ואחר כך הוברר ששדה גזולה היא — נושאים היורשים באחריות וחייבים להגבות שוב לבעל חוב. והבכור יכול להסתלק מחלק הבכורה ולומר איני חפץ במתנה שזיכתה לי תורה אלא הרי הנכס כאילו נמצא ביד המוריש, יגבה בעל חוב חובו ממנו ולא אתחייב באחריותה מחלק פשיטותי. ואולם דעת הרי"ז (סוף ה"ב) אינה כן, אלא אף הבכור מתחייב באחריות ואין יכול להסתלק ממנה, שכל נכסי הלווה משועבדים לבעל חוב עד שיגבה חובו.

וע' במאירי דרך נוספת.

זרבנן נמי הכתיב פי שנים — ההוא למיתבא ליה אחד מצרא' — אעפ"י שגם ללא לימוד מיוחד בדין ליתן לו במיצר אחד משום 'ועשית הישר והטוב' — למדנו מן הכתוב שבבכור חוב גמור הוא על פי דין וכופים על כך.

ולדעות הפוסקים בעלמא שכופים על דינא דבר מצרא (רמב"ם), כאן חידש הכתוב שאפילו היתה אותה קרקע [האמצעית] עדית או שהיא גובלת עם שדה של אח אחר, יש ליתנה לבכור כדי להסמיכה לשדה האחרת שמקבל. (וכן נקט בשלחן ערוך (ח"מ קעד, ב). ואילו הרמ"א נקט עפ"י הרא"ש, שאם אין הקרקעות שוות ויש נפקותא בחלוקת השדות — חולקים כל שדה לשנים).

'אמר רב פפא: דיקלא ואלים, ארעא ואסיק שירטון — דכולי עלמא לא פליגי דשקיל... — ואין דנים את החלק שנתוסף בדקל כדין 'ראוי'. ואם תאמר, הלא רב פפא עצמו סובר (להלן) שאין לבכור קודם חלוקה, ואם כן לדבריו אין שייך לומר דקל שלו הוא שהשביח, ומדוע נוטל פי שנים לחכמים? ולכאורה יש להוכיח מכאן שהתעבות וגידול של הצמח [כגון פירות שהבשילו שכתב הריטב"א שגם זה כ'דקלא ואלים], אינו נידון כדבר שלא בא לעולם, ויכול אדם להקנותו לאחרים ואי אפשר לו לחזור בו, כי רואים את הגידולים שמוסיף אחר כך, כאילו כבר באו לעולם בשעת מכירה, ולכן נוטל הבכור פי שנים, הואיל והוא יכול להקנותו לאחרים כמתנה דאטיא לידיה. [ונפקא מינה לענין חלות מכירה ואי אפשרות חזרה על הגידולין כאמור. וכן לענין פדיון רבעי והפרשת תרומות ומעשרות לכשיגדל]. ויש לדחות ולומר, לעולם נחשבים הגידולים כדבר שלא בא לעולם ואי אפשר להקנותם כעת [אלא המוכר פירות דקל שלא בישלו, חל המכר על תוספת הפירות רק מצד מחילת המוכר לקונה את זכות היניקה, והלה קונה שבחו בכל שעה מיד המוכר]. ומה שהבכור נוטל פי שנים, היינו משום שנחשב כ'מצוי' הלכך אין ממעטים זאת מלתת הגם שאינו שייך בנתינה. וכן נקט בקצות החשן (רעח סק"ד ובאבני מלואים צ סק"ד). וכן משמע מדברי הרא"ש (יד), ומדברי רבנו יונה כאן. [ואולם אין לשמוע מדבריהם לאידך גיסא, שבעלמא נידון כדבר שלא בא לעולם — שאפשר דוקא לענין בכורה חשבינן כ'ליתא בנתינה' משום שיכול לחזור בו כל עוד לא באו הגידולין לעולם, שהרי במציאות אין הקנין חל עליהם,

אבל עדיין יתכן לומר שכיון שעיקר הדקל בעולם הוא גדל מאליו, מועיל בו הקנאה אף לענין התוספת. וכן לענין פדיון והפרשת תרומות ומעשרות] (עפ"י מנחת שלמה ח"א נה, 1).
ונראה לשמוע מפשט לשון המאירי להלן (קכח: ד"ה שכיב מרע) ששבח העץ וכד' אינו בכלל 'דבר שלא בא לעולם'. וכן נראה מפורש בתורי"ד להלן (קמב.) שפירות שחנטו נחשבים דבר שבא לעולם לדברי הכל.

*

בני בכרי ישראל — 'הבכור נוטל פי שנים משום שהוא עשה אותו לאב, כן ישראל עשו כביכול להשי"ת לאב להעולם, שהם הכירו השגחתו ויחודו בתבל. ופשוט' (משך חכמה — שמות ד, כב).

והנה ישראל נקראים **בני בכרי**. ואין הכוונה נגד העכו"ם, דהם אינם קרוים בנים כלל, רק המכוון נגד המלאכים שנקראין 'בני אלקים', וישראל — בני בכורי. ובמכה עשירית נתבררו ישראל שקשורים בשורש — **בני בכרי ישראל**, והוא כמו מילה שנימול לשמונה ונעשה ישראל ונקרא צדיק. רק שמילה מרמז על קדושת הגוף של ישראל שנקרא 'בשר קודש' היפך 'בשר חמורים', וקדושת הבכור מורה על נפש ישראל שנקראו **בני בכרי** שהוא רוחו של משיח שקדמה למלאכים (עפ"י פרי צדיק — לסעודת פדה"ב. ובספר בית יעקב (ויחי ד) פירש 'בני בכרי' — כלפי האומות).

דף קכה

'מאי שנא מעות דלא, דלאו הני מעות שבק אבוהון' — נראה שכספים המופקדים בבנק, אף על פי שעומדים להחזרה בכל שעה, ואף אם יש עליהם ערבות ממשלתית להחזירם מיד — נחשבים 'ראוי' ולא 'מוחזק' כיון שהבנקים משתמשים בכסף ואינו אותו כסף שהשאיר האב, הלכך אין הבכור נוטל בהם פי שנים.

וכבר דנו הפוסקים בכספי עיסקא המובססת על מחצה מלוה מחצה פקדון [כמקובל בבנקים שבארץ ישראל], האם דינם כראוי או כמוחזק (ע' חדושי רעק"א יו"ד רעח, ז; שער המשפט חו"מ רעח; שבות יעקב ח"א קעב). ולענין חלק המלוה דעת המורים נוטה שנקרא 'ראוי', ואילו חלק הפקדון — 'מוחזק'. ואולם יש להסס בעיסקות הנהוגות כיום בבנקים (עפ"י המבואר ביו"ד קעז) שגם חלק הפקדון אינו חוזר בעין אלא המקבל מוציאו ומחליפו כאוות נפשו — אפשר שגם זה בכלל 'ראוי', וקשה להוציא ממון מיורשים מפני הספק (עפ"י שו"ת שבט הלוי ח"ד רטו. וע' גם בשו"ת אגרות משה (אה"ע ח"א קד) שנקט כדבר פשוט שכספים המושקעים בבנק [עכ"פ בחו"ל כנידון השאלה שם] דינם כמלוה לענין דין 'ראוי'.
וע' בשו"ת נודע ביהודה (קמא חו"מ לד) אודות שטרי-חוב שהמדינות מחויבות וממושכנות לפרעם — אעפ"י כ נחשבים כ'ראוי').

'אמר ליה: לא לדידי קשיא ולא לרב נחמן קשיא, טעמא דבני מערבא קאמרינן ולן לא סבירא לן' — קשה מה תשובה השיבו על הקושיא הראשונה, מאי שנא מעות ומאי שנא קרקע? ויש לומר, בכך